

LBRIS

We know
books

ELOGIUL MODERAȚIEI

Colecția *Perpetuo*

Cuprins

Cuvânt-înainte	9
Introducere: Dilemele moderației	13

PARTEA ÎNTÂI PRUDENȚA ȘI MODERAȚIA

Două perspective antice	27
Platon: ameteala filosofului și „vârtejul” politicii	27
Aristotel sau elogiuul căii de mijloc	37
Prudența și arta politicii în pragul epocii moderne:	
Machiavelli, Guicciardini și Gracián	49
Prudența și arta politicii	50
Discernământul și adaptarea la împrejurări	58

PARTEA A II-A GUVERNAREA MODERATĂ

Arhitectura guvernării moderate: Montesquieu	71
O carte controversată	72
Natura complexă a moderației	75
Moderația și formele de guvernământ	79

Moderația, virtutea legiuitorului	84
Elogiul Angliei	89
Moderația ca sursă a armoniei sociale	95
Realismul moderației: <i>The Federalist Papers</i>	97
Lecția lui Montesquieu dincolo de ocean.	97
„Dacă oamenii ar fi îngeri...”	101
Știința politică a lui Publius.	103
Calea de mijloc și realismul moderației	109

PARTEA A III-A

MODERAȚIA ȘI SPECTRUL REVOLUȚIEI

Conservatorismul moderației: Burke.	117
Între două revoluții	118
Pragmatismul reformist al lui Burke	122
Simțul politic și guvernarea politică.	124
Moderația, virtute rară a sufletelor nobile	129
Elogiul compromisului: Halifax și Macaulay.	134
Halifax: un personaj enigmatic și contestat	134
Moderația între flexibilitate și oportunism.	139
Eroii lui Macaulay.	143
Lumea lui Macaulay	147
Macaulay și reforma electorală din 1831-1832	151

PARTEA A IV-A

A MODERA DEMOCRAȚIA

Paradoxurile moderației și ale democrației: Tocqueville . . .	159
Între două lumi.	159
A iubi cu moderație democrația?	165
Aparatul conceptual al lui Tocqueville	171

Cum poate fi moderată democrația?	177
Moderația paradoxală a lui Tocqueville	180
Moderația și suveranitatea rațiunii: Guizot	183
Un personaj contestat	184
<i>Le juste milieu</i>	188
Recepția operei lui Guizot.	190
O filosofie originală a istoriei.	192
Suveranitatea rațiunii	200
„Extremismul” moderației?	206

PARTEA A V-A MODERAȚIA ASTĂZI

Moderația și etica responsabilității: Raymond Aron	213
„Spectatorul angajat”	214
Moderația ca sinonim al civilității și antidot al fanatismului.	222
Realismul moderației	228
O virtute „radicală”	230
Virtuțile complexității.	231
Moderație și pluralism	233
Moderație și compromis	234
Moderație, scepticism și toleranță	236
Moderație și dialog	237
Concluzie: Elogiul nuanțelor sau frumusețea discretă a griului	239
Note.	249
Eseu bibliografic.	289
Despre autor (în limba engleză)	311
Rezumat (în limba engleză).	313
Contents (în limba engleză)	315

Două perspective antice

Great achievements are accomplished in the mental fog of practical experience. What is farthest from our needs is that kings should be philosophers.

MICHAEL OAKESHOTT

Platon: ameteala filosofului și „vârtejul” politicii

Să începem, aşadar, călătoria noastră cu o constatare confirmată de experienţa istoriei. Marile modele de simţ politic pe care le invocăm astăzi pentru excepţionala lor „înţelepciune” practică – Pericle, Washington, Lincoln – nu au fost filosofi de prima mână, ci lideri fermi, dotaţi cu un acut simţ al realităţii şi al posibilităţilor. Cum se explică acest aparent paradox? Există oare o tensiune fundamentală între filosofie şi politică ce face ca angajarea filosofului în treburile cetăţii să fie riscantă şi, la limită, de evitat?

Exemplele pe care le vom examina nu vor face decât să confirme intuiţia că între filosofie şi politică există, din principiu, o tensiune fundamentală. Istoria veche sau recentă demonstrează elocvent că mulţi filosofi (sau intelectuali, în general) au îmbrăţişat, adesea entuziast, cauza tiranilor, şi aceasta nu doar

dintr-un instinct oportunist sau dintr-o ascunsă dorință de putere. Cauza pare a fi una mult mai adâncă. Filosofii care se pretind a fi capabili să citească „în interiorul lucrurilor” sunt rareori spirite moderate, pentru că ei tânjesc de multe ori după soluții radicale, sunt impermeabili la critică și întrețin un raport delicat și conflictual cu realitatea, pe care urmăresc s-o reformeze după planurile lor maximaliste. Radicalismul este în același timp măreția și opiumul filosofilor (în general, al intelectualilor), iar cotidianul se dovedește a fi adesea prea strâmt pentru imaginația lor debordantă, înaripată și neliniștită. Cheia lipsei de moderație a filosofilor trebuie căutată atunci chiar în sufletele lor, acolo unde rațiunea luptă neîncetat pentru a controla elanul entuziast al pasiunilor iraționale.

Cazurile lui Platon și Aristotel ne oferă un excelent, chiar dacă extrem de controversat, punct de plecare¹. Doi filosofi de talia lor ridică obstacole aproape insurmontabile oricărui exeget, iar obiectivul meu nu e de a oferi încă o interpretare (inevitabil incompletă) a filosofiei lor politice. În cele ce urmează, mă voi concentra numai asupra acelor aspecte ale operei lui Platon care ne pot ajuta să înțelegem mai bine de ce filosoful a fost tentat la un moment dat să intre în arena politică. Întrucât imaginea filosofului schițată în cărțile IV-VIII ale *Republicii* este mai mult sau mai puțin cunoscută, propun să începem călătoria noastră cu un text mai puțin citit al lui Platon, *Scrisoarea a VII-a*, care ne oferă un bun prilej de a medita pe tema raportului dintre dragostea de înțelepciune a filosofului și tentația puterii politice. Chiar dacă paternitatea acestei scrisori a fost contestată de-a lungul timpului, majoritatea specialiștilor înclină să creadă astăzi că ea îi aparține lui Platon².

Citind acest text, aflăm cu surprindere că filosoful atenian a făcut nu o singură călătorie la Siracuză, la chemarea tiranului

Dionysios, ci nu mai puțin de *trei* astfel de voiaje, în decursul cărora a încercat să-l învețe pe Dionysios arta guvernării cetății. La început, acesta s-a dovedit a fi extrem de stăruitor în avansurile sale, urmărind să-l convingă pe Platon că interesul său pentru filosofie era unul autentic. Încercările paideice repetate ale lui Platon vor fi însă, în cele din urmă, zadarnice, întrucât liderul Siracuzei se va dovedi neînduplecat și neinfluențabil, incapabil de a pune ordine în propriul suflet, căzut pradă dorințelor și pasiunilor iraționale.

Odissea politică a lui Platon cuprinde și câteva umili-toare episoade ce ilustrează cu claritate adevăratul raport de putere în lumea reală. Filosoful a ajuns la un moment dat să fie un simplu ostatic al tiranului, fiind supus unui umilitor domiciliu obligatoriu din care a scăpat teafăr numai datorită unor împrejurări norocoase. În mod previzibil, Siracuza a decăzut treptat, pe măsură ce Dionysios a devenit tot mai însetat și mai orbit de propria voință de putere. Cum se explică atunci faptul că un filosof autentic înamorat de esențele pure ale realității s-a putut lăsa sedus așa de ușor de cântecele de sirenă ale unui tiran oarecare? Ce-i atrage pe filosofi să facă aceste imaginare sau reale călătorii la „Siracuza” pentru a-și oferi (cel mai adesea aproape gratuit) serviciile tiranilor³?

Dincolo de latura anecdotică a evenimentului, cititorul sagace poate învăța ceva important din iluziile filosofului. Lectura scrisorii ni-l înfățișează pe Platon oscilând între pasiunea idealistă pentru politică și dezgustul profund, inspirat de realitatea cenușie și mereu schimbătoare a vieții politice. În tinerețe, după propria sa mărturisire (*Scrisoarea a VII-a*, 324b), Platon nutrise la un moment dat iluzia că regenerarea cetății ar fi putut fi opera unui grup de lideri luminați, dotați cu o serie de îndemânări și cunoștințe excepționale. Această iluzie a fost

alimentată de credința în virtuțile salvatoare ale filosofilor chemați să devină legiuitorii cetății. Adevărata filosofie, afirmă Platon, oferă un punct de vedere unic, o platformă privilegiată de unde se poate discerne cu exactitate constituția ideală ce se potrivește fiecărei comunități în parte (*Scrisoarea a VII-a*, 326a). Situați pe acest pisc existențial, filosofii pot realiza ceea ce le este imposibil sufletelor de rând. Ei contemplă cu detașare și percep realitatea în ansamblul ei, fiind astfel capabili să diagnosticheze cauzele relelor lumii și să prescrie cele mai eficiente remedii pentru refacerea sau „însănătoșirea” ei.

Calitățile soteriologice ale filosofilor, la care face aluzie *Scrisoarea a VII-a*, reflectă statutul excepțional de care ei se bucură în *Republica* lui Platon, unde ideea centrală este aceea că numai cei care reușesc să-și pună ordine în propriile suflete sunt demni de a exercita puterea politică. În opinia lui Platon, filosofii îndelung testați și antrenați în condiții excepționale pot ajunge la o cunoaștere deplină și autentică a realității (imutabile), în timp ce indivizii comuni nu reușesc să formuleze altceva decât simple opinii sau păreri despre lucrurile trecătoare. Filosofii posedă o serie de admirabile virtuți intelectuale și morale, care își au originea în sufletele lor echilibrate în care rațiunea ține sub control pasiunile și impulsurile iraționale. Ca spectatori ai adevărului de care sunt atrași în mod instinctiv, (numai) filosofii sunt capabili de a contempla formele (ideile) pure ale realității, dincolo de fluxul mereu schimbător al fenomenelor. De aceea, afirmă Platon, numai ei pot ajunge la cunoașterea Binelui, Adevărului și Frumosului, fiind mânâți de o irezistibilă dorință de a străpunge valul înșelător al realității (în care se simt prizonieri) pentru a respira parfumul delicat și îmbătător al esențelor pure. Supuși unor încercări dificile și complexe care le testează și perfecționează calitățile intelectuale

și fizice, filosofii ajung treptat la un remarcabil grad de disciplină și autocontrol. În plus, posesori ai unei memorii excelente, ei dobândesc și dovedesc o capacitate de învățare și adaptare practică nelimitată.

Și mai important este însă faptul că, în viziunea lui Platon, filosofii care ajung la o cunoaștere autentică și sistematică a realității sunt dotați în același timp cu un excepțional simț politic și o remarcabilă înțelepciune practică. În virtutea capacității lor unice de contemplare a formelor pure, filosofii sunt chemați să exercite puterea politică, ei fiind singurii care posedă cu adevărat o cunoaștere adecvată a tiparului cetății perfecte și singurii capabili să discearnă mijloacele necesare pentru a clădi această cetate aici și acum. Aceasta revine la a afirma că între filosofie și politică există o afinitate funciară, că politica depinde de – și se bazează pe – contemplarea Adevărului, Binelui și Frumosului care este apanajul filosofilor. Lectura scriorii este revelatoare pentru cel care caută să înțeleagă în profunzime tentațiile politice la care sunt supuși filosofii. Ce poate explica disponibilitatea lui Platon de a se deplasa, nu o singură dată, ci nu mai puțin de trei ori, la capătul celălalt al lumii grecești pentru a deveni consilierul de taină al unui dictator mediocru? Ce l-a determinat oare pe filosof să ignore avertismentul prudenței pentru a reveni în cetatea unde fusese umilit ca prizonier de lux al tiranului? Sunt oare filosofii capabili să învețe din propriile lor greșeli?

Candoarea lui Platon este, s-o recunoaștem, cuceritoare și revelatoare în același timp. Există momente, mărturisește el, când circumstanțele par a cere imperios implicarea filosofilor în guvernarea cetății, pentru simplul motiv că ei ar fi singurii ce ar mai putea-o salva de la decădere și corupție. O astfel de iluzie a trăit-o și Platon, care a fost și el mânat de dorința de a lua parte

la viața publică și politică, din respect pentru sine, dar și din teama de a nu fi acuzat ulterior de ezitare și lașitate. În cele din urmă, filosoful s-a convins că guvernarea adecvată a cetății reprezintă o chestiune extrem de complicată, ce depinde de o multitudine de factori mai mult sau mai puțin incontrolabili, precum existența unor lideri loiali și onești sau a unor legi, tradiții și cutume adecvate.

Această lecție ar fi putut deschide calea către moderație, dar filosoful, nerăbdător cu realitatea dezordonată ce refuzase a se supune de bună voie tiparelor sale raționale, preferă o cale mai radicală. De aici și până la disprețul suveran față de politică nu mai e decât un singur pas, iar Platon însuși pare să fi cedat acestei tentații (un *caveat* se impune însă: cum spuneam anterior, mesajul schițat în *Omul politic* sau în ultimul său mare dialog, *Legile*, este diferit de cel al *Republicii*). Într-un pasaj esențial al *Scrisorii a VII-a* (325e-326b), Platon recunoaște că, privită de la înălțimea platformei sale filosofice, viața politică îi apare acum ca un „vârtej” impur, un neîncetat flux care rămâne în domeniul aparențelor trecătoare, fiind lipsit de orice raționalitate și permanență. Totul pare a se destrăma de la o zi la alta, totul depinde de pasiunile momentului, nimic nu se ridică la înălțimea tiparului etern pe care filosoful îl contemplă neîncetat și pe care tânjește a-l transpune în practică. Confruntat cu această dezlănțuire haotică a pasiunilor omenești, filosoful se simte dintr-o dată dezorientat și „amețit” – cuvântul, extrem de elocvent, îi aparține lui Platon însuși –, fiind cuprins finalmente de un profund dezgust față de sfera politică, un domeniu lipsit de proporții bine definite și în care totul pare a fi confuz și aleatoriu.

Radicalismul filosofului ia atunci forma unei credințe absolute ce dă măsura perfecționismului său radical. Nicio

cetate, declară el, nu va fi locuibilă cu adevărat sau perfectă până când nu va fi condusă de filosofi care, având privirile ațintite asupra a ceea ce nu e trecător, asupra lui ceea ce *este*, caută să imite pe pământ arhitectura celestă a ideilor⁴. Revelatoare este în această privință propria declarație a lui Platon, care, parafrazată, sună astfel. Am văzut cu claritate, recunoaște filosoful, că în ceea ce privește toate statele existente în prezent, fără nicio excepție, sistemul lor de guvernare este rău și corupt. De aceea, constituțiile lor sunt imposibil de salvat prin mijloace politice convenționale. Singura speranță poate veni atunci din partea unui plan miraculos oferit de filosofi, care au nevoie, de altfel, și de o anumită doză de noroc pentru a putea prelua la timp frâiele puterii.

Confesiunea lui Platon merită citată însă *in extenso* pentru că ea ne revelează cu claritate iluziile de măreție ale filosofului, urmate de momentul amar al descumpănirii:

Mie, celui care vedeam cu adevărat acestea, așa cum vedeam oamenii care se îndeletniceau cu politica, mie zic, pe cât cercetam mai mult legile și obiceiurile, înaintând în vârstă, pe atât mi se părea mai greu, în ceea ce mă privește, să mi se potrivească a urmări cele politice; căci nu eram în măsură să făptuiesc ceva fără de prieteni și tovarăși credincioși – iar pe aceștia nu era lesne să-i găsesc printre cei în ființă. [...] Și, pe de altă parte, litera legilor, ca și moravurile se stricău și slăbeau într-atât de uimitor încât eu, care la început eram plin de o mare însuflețire de a înfăptui ceva în treburile obștești, privind către acestea și văzând totul intrat în nerânduială, sfârșii prin a fi cuprins de ameteală [...], ajungând însă la gândul, cu privire la toate cetățile de până acum, că erau prost cârmuite – căci

tot ce privește legile lor este aproape de neîndreptat, fără vreo neașteptată așezare în matcă a lucrurilor, printr-o întâmplare a soartei. Ceea ce m-a făcut să spun, spre slava dreptei filosofări, cum că doar cu ochii ațintiți la ea se poate vedea ce înseamnă dreptatea în viața cetăților și a înșilor, că deci nu se va curma răul, în ce privește neamul oamenilor, mai înainte ca ginta celor ce filosofează drept și adevărat să ajungă la stăpânirea politică, sau mai înainte ca ginta celor ce au puterea în sânul cetăților să filosofeze cu adevărat, prin cine știe ce har divin⁵.

Ceea ce surprinde aici este logica maximalistă și exclusivistă a filosofului, în ochii căruia nu mai există nicio posibilitate de a reforma gradual legile, moravurile și constituția politică a cetății corupte. Salvarea ei depinde exclusiv de existența și aplicarea fără zăbavă a unui plan „miraculos” de reformă, conceput și aplicat de filosofi. Cu riscul de a exagera, se poate bănuir că filosoful, care pretinde a avea o afinitate înăscută cu Binele, Frumosul și Adevărul, ajunge să dorească în secret corupția cetății tocmai pentru a se putea erija la timp în salvatorul ei, înzestrat cu miraculoase calități soteriologice.

Pentru a merge și mai departe urmărind și transformând un gând al lui Platon (*Scrisoarea a VII-a*, 344c), se poate bănuir că în ochii adevăratului filosof politica nu poate constitui din principiu un subiect serios de cercetare, față de care să simtă o responsabilitate absolută. Loialitatea sa fundamentală este față de adevăr, care pare a fi incompatibil cu sfera impură și perisabilă a politicii. Altfel spus, atașamentul primordial al filosofului este față de ceva care se află deasupra politicii sau dincolo de ea, ceea ce explică lipsa sa de interes, toleranță și înțelegere pentru imperfecțiunea funciară a acesteia din urmă.

La limită, se poate presupune că filosoful însuși – mă refer la filosof în general, și nu la Platon în particular –, despre care se spune că are sufletul bine ordonat, devine incapabil să-și controleze propriile sale pasiuni și înclinații. Căzând pradă dezamăgirii, plictiselii sau aroganței, el ajunge să disprețuiască în mod profund compromisurile și jumătățile de măsură cenușii care caracterizează inevitabil lumea dezvrăjită a politicii. El preferă în schimb culorile vii, puternice, pline de viață și promisiuni, îmbrățișând în același timp logica exclusivistă și intolerantă a lui *ori-ori*.

Dar atunci, în mod paradoxal, totul devine posibil: nu numai retragerea aristocrată în turnul de fildeș deasupra lumii, ci chiar și reîntoarcerea în cetatea Siracuzei, acolo unde filosoful se simte ispitit să încerce din nou, în virtutea sentimentului său de superioritate existențială, să îmblânzească sau să vrăjească lumea, exercitând puterea în mod indirect prin intermediul tiranului. Circumstanțele par a fi atunci favorabile pentru ca filosoful să încerce să-și arate din nou pretensele sale calități politice salvatoare.

Cazul lui Platon sugerează o astfel de posibilitate, chiar dacă este (probabil) incorect să-i atribuim filosofului până la capăt o astfel de impură voință de putere, trecând cu vederea complexitatea viziunii sale⁶. Chiar dacă imaginea obișnuită a filosofului este aceea a unei minți solitare și cufundate în contemplarea absolutului, a unui vânător împătimit de formele pure și neinteresat de detalii triviale, a unui spirit incapabil să se orienteze în hățișul cenușiu al realității, călătoriile lui Platon la Siracuză ne sugerează o altă posibilitate, intuită chiar de Epicur. Pentru acesta din urmă, Platon și discipolii săi au fost fascinați de putere mai degrabă decât de adevăr, nefiind decât niște sicofanți ai lui Dionysios, simpli actori ahtiați după aplauze și

succese mondene, urmărind mai mult să epateze și să intre în grațiile tiranului.

Depart de mine intenția de a arunca un astfel de oprobriu asupra venerabilului filosof (interpretarea lui Epicur este, fără îndoială, prea radicală). Paginile pe care Platon le dedică unei virtuți fundamentale precum cumpătarea, *sophrosyne*, nu trebuie în niciun caz trecute cu vederea. Ce doresc să propun ca ipoteză de lucru este doar faptul că filosofii cărora le plac, precum lui Platon, zborurile pe orbite la mari înălțimi au tendința de a nu fi moderați în politică. A le cere să aibă (sau a presupune că au) simț politic și înțelepciune practică pentru a-și dovedi „utilitatea” în sfera publică echivalează, de aceea, aproape cu un act de nedreptate sau de castrare intelectuală. Măreția filosofilor rezidă tocmai în elevația viziunii lor, posibilă numai de la înălțimea amețitoare a unei Castalii filosofice – de obicei un „munte vrăjit” precum Berghof, Todnauberg sau Păltiniș – de unde realitatea poate fi contemplată, în tihnă, în ansamblul ei, adesea (deși nu neapărat întotdeauna) cu prețul ignorării sau deformării detaliilor.

Așa cum arătase Mark Lilla⁷, în mod oarecum paradoxal, seducția „Siracuzei” este irezistibilă și perenă, iar nevoia de a călători la „Siracuză”, cu piciorul sau cu imaginația, este înscrisă în natura marilor filosofi. În *Dincolo de bine și de rău*, Nietzsche afirmase de altfel că filosofia însăși nu este altceva decât un impuls tiranic de ordonare a lumii, cea mai spirituală formă a voinței de putere, a dorinței de a crea un nou univers superior celui dezvrăjit și cenușiu în care trăiesc muritorii de rând. Cazul lui Aristotel va arunca însă o lumină oarecum diferită asupra acestei veșnice, mereu controversate probleme, sugerând că filosoful nu este întotdeauna imun la seducțiile mondene ale moderației.